

Мал. 3. Підпис-графіті до фрескового св. Іерона Мелітинського

кінця XII ст., тож виконувався тоді, коли напис-дипінті був видимий і автор графіті орієнтувався на нього. Не довіряти цьому текстові немає підстав. З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином: Δ(гюсѣ) Иерън(ъ), тобто, 'святий Іерон'.

Відтак, зображеного на фресці святого слід атрибутувати як образ св. Іерона, очільника 32 воїнів-християн, які були страчені за сповідання віри у Мелітині бл. 290 р. В іконографії зустрічається зображення св. Іерона як у вигляді юнака, так і людини середнього віку з довгим волоссям та бородою. Саме останній іконографічний тип, що знаходить аналогії серед монументального розпису та книжної мініатюри [8]. Пропоновану ідентифікацію підтверджує і той факт, що на протилежній стороні арки зображений ще один святий воїн – Епіфаній, який теж входив до дружини св. Іерона. Цей образ надійно ідентифікується завдяки напису-графіті з ім'ям зображеного тут святого, а також знаходить іконографічні аналогії [7, с. 295–296].

Отже, комплексні дослідження іконографії образу, історичного контексту розміщення образів святих в цій частині храму та розташованої на фресці епіграфічної пам'ятки дозволили впевнено атрибутувати ще одну постать в соборі святих Софії Київської.

Посилання

1. Герасименко Н.В., Захарова А.В., Сарабьянов В.Д. Изображения святых во фресках Софии Киевской. Часть I: Внутренние галереи // ВВ. – 2007. – № 66 (91). – С. 24–59.
2. Герасименко Н.В., Захарова А.В., Сарабьянов В.Д. Изображения святых во фресках Софии Киевской. Западное пространство основного объема под хорами // Искусство Христианского Мира: Сборник статей: Выпуск XI. – М., 2009. – С. 208–256.
3. Герасименко Н.В., Захарова А.В., Сарабьянов В.Д. Изображения святых на хорах собора Св. Софии в Киеве. Новые атрибуции // ВВ. – 2014. – № 73 (98). – С. 219–236.
4. Древности Российского государства. Киевский Софийский собор. Вып. I–IV. – СПб. 1871–1887.
5. Корнієнко В. Графіті Софії Київської XI – початку XVIII ст.: Інформаційний потенціал джерела. – К., 2014. – 320 с.
6. Корнієнко В. Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.). Ч. V: Приділ свв. Іоакима та Анни (південна сторона). – К., 2015. – 440 с.
7. Никитенко Н., Корнієнко В. Собор святих Софії Київської. – К. 2014. – 336 с.
8. Святой мученик Іерон. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/912459.html>.

Корнієнко В.В. Св. Никандр, св. Стратоник или св. Иерон? (К проблеме атрибуции фрескового образа в южной внутренней галерее Софии Киевской)

Статья посвящена атрибуции на основании иконографических и эпиграфических данных однофигурного фрескового образа святого воина-мученика, расположенного на северной стороне арки-перехода между внутренними западной и южной галереями Софии Киевской.

Ключевые слова: София Киевская, монументальная живопись, фрески, иконография, эпиграфика, св. Иерон.

Kornienko V.V. St. Nikandr, St. Stratonik or St. Jerome? (to the problem of attribution of the fresco image in the southern inside gallery of the St. Sophia in Kyiv).

In the article on the basis of iconographic and epigraphic data is attributed a single - personal fresco image of a holy warrior and martyr; located at the northern slope of the arch-transition between the inner western and southern galleries of the St. Sophia in Kyiv.

Key words: St. Sophia in Kyiv, monumental painting, frescoes, iconography, epigraphy, St. Jerome.

04.03.2016 р.

УДК 904:930.2:003.072(477.51)

С.В. Подлевський

НОВІ ЗНАХІДКИ ПРЯСЛИЦЬ З НАДПИСАМИ НА ТЕРИТОРІЇ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ

Стаття присвячена давньоруським пряслицям з кириличними надписами, що були віднайдені протягом останніх років у складі колекцій музеїв Чернігівської області.

Ключові слова: епіграфіка, Давньоруська доба, пряслиця з надписами.

Актуальність даного дослідження, присвяченого пряслицям з написами, виявленими в музейних колекціях Чернігова та Новгород-Сіверського, зумовлена важливістю та рідкісністю пам'яток давньоруської писемності, відомих у регіоні. Кожна така знахідка дає нову інформацію для вивчення його історії та культури, дозволяє отримати нові данні щодо таких аспектів суспільного життя, як антропоніміка, специфіка народної мови і письма, семантика захисних знаків тощо.

Пірофілітові (виготовлені з овруцького шиферу) пряслиця належать до масового матеріалу, типового

для давньоруських пам'яток. Це був невід'ємний побутовий предмет, що виступав у різних ролях та значеннях: від деталі побутового веретена (важка) до, ймовірно, грошової одиниці. Пряслице, або «пряслень» тогочасної мови, було також найбільш поширеним об'єктом для надписів: від імен до заклять. Однак найчастіше на ньому зображувалися лише маркувальні знаки, що позначали власника.

На території Чернігівщини зафіксовані як кириличні, так і скандинавські рунічні графіти на пряслицях. Однак, все ж, найбільша категорія – це невизначені графічні знаки. Теоретично їх можна віднести як до місцевої системи символів, так і до знаків писемності. Найчастіше подібна невизначеність викликається деформаціями при написанні чи банальною неосвіченістю автора.

Безперечно, у випадку з пряслицями мова про повноцінний рунічний текст не йде [1, с. 73]. Найчастіше – це одна чи три чітко зроблених руни. Це зумовлено специфічністю даної системи писемності як ідеографічної, де один знак міг означати ціле слово або поняття. Що ж до кириличних надписів, вони є більш поширеними ніж руни, хоча також зустрічаються досить рідко. Їх інформативність найчастіше трохи більша за один знак чи слово – це або певний сталий вираз, або якась фраза. Втім у деяких випадках за подібними надписами можливо навіть виявити специфіку місцевого діалекту, себто – народної мови. Однак особливу цінність подібні знахідки мають, перш за все, як зразки освіченості простого населення, що дозволяють визначити розповсюдженість писемності серед нижчих його верств та жінок.

Слід відзначити, що на початок двохтисячних

Рис.1. Чернігівське пряслице (фото 1)

Рис.1. Чернігівське пряслице (фото 2)

Рис.1. Чернігівське пряслице (фото 3)

Рис.1. Чернігівське пряслице (фото 4)

років на всій території колишньої Русі налічувалося близько тридцяти пряслиць з кириличними надписами, які піддаються тлумаченню [2, с. 52]. Втім більшість таких тлумачень є дискусійними та залишають місце для нових інтерпретацій. Зумовлено це цілим рядом причин, найголовніша з яких – неправильне чи перекручене написання. В кожному новому випадку важко встановити, чи то в графіті була використана нова, поки не відома, графема літери, чи то незрозумілі знаки є слідством неосвіченості давньоруського «письменника».

Депаспортизоване пряслице, яке зберігається в фондах Національного історико-архітектурного заповідника «Чернігів-Стародавній», демонструє цю класичну епіграфічну дилему.

Точні дані про місцезнаходження пряслиця, на жаль, відсутні. Згідно припущенню працівників фондів заповідника, воно походить з розкопок на посаді стародавнього Чернігова. Скоріш за все, його знайдено поблизу П'ятницької церкви в 90-х роках ХХ ст. Це – біконічне пірофілітове пряслице ($d = 2,9$ см; $h = 1,7$ см; d отвору – $1,3$ см) з вирізаним на боковій поверхні надписом (рис. 1–4). Надпис виконаний досить грубо, на викривленій поверхні. Проте, в ньому можна виділити відносно чіткі літери (рис. 5). Перші чотири літери читаються досить впевнено: *покої* (*п*), *рыці* (*р*), *юс малий* (*я*), *слово* (*с*); за ними позначена трикутна графема, яка може бути деформованою *людіє* (*л*). Закінчується ця частина напису двома чіткими літерами: *нашь* (*н*), *ерь* (*ь*).

Можна допустити тлумачення написаного як «пряслень». Пропущена голосна в середині слова є інколи вживаним скороченням. Відомо, що на Бо-

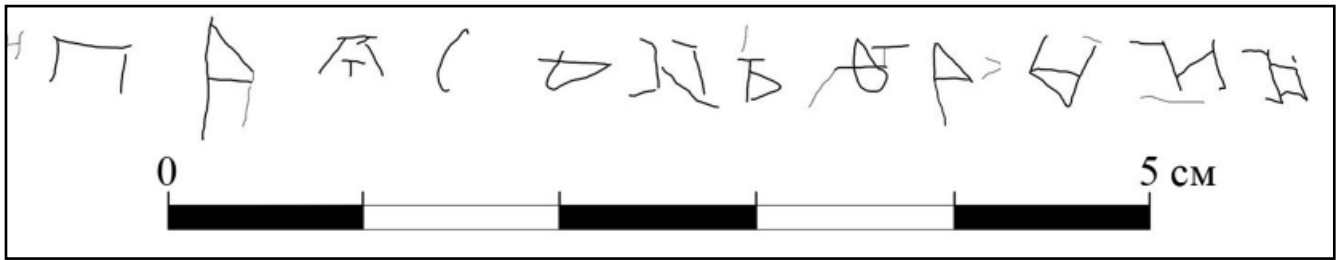

Рис. 5. Прорис надпису на пряслиці з Чернігова

ровському селищі (район Переяславля-Рязанського) в 1958 році було знайдено шиферне пряслице з аналогічним надписом. Згідно інтерпретації О.О. Мединцевої, воно датується XII–XIII ст., а напис на ньому читається як «*пряслнь Парасии*» [2, с. 62].

За цією аналогією, другу частину чернігівського напису також можна трактувати як ім'я власника. Однак через недбале написання прочитати цю частину графіті практично неможливо. Вона складається з п'яти не дуже чітких знаків: перший – *он* (*o*) чи *єсть* (*e*), другий – *р'ці* (*p*), третій може бути як *іжеі* (*i*) так і *нашь* (*n*), четвертий більш схожий на *іжеі* (*i*), хоча не виключений і спеціально перевернутий *нашь* (*n*); останній знак можна визначити як *єр* (*ь*). Гіпотетично надпис можна реконструювати як «*Пряслнь Ерінь*», де останнє слово може бути ім'ям власника. Подібне ім'я (Ера, Ерін) зустрічається, проте в досить пізній час XV–XVI ст. [3, с. 109].

Через відсутність точної інформації про місцезнаходження пряслиця, датувати напис досить проблематично. Однак можна спробувати визначити приблизні хронологічні межі його виникнення, виходячи з характерного написання деяких літер. О.О. Мединцева вказує, що використання подібних літер (*p*, *a*, *n*) з характерною нахилоною рисою та пропущеним слабким (*ь*) в слові «*пряслень*» властиво пізньому давньоруському періоду. Цьому висновку відповідають і спостереження С.О. Висоцького. Він вважає, що поширення малоформатного (*p*) з голівкою у вигляді трикутника і з нахилом вниз відбувається в XIII ст. [4, с. 174–175]. Загалом більшість читабельних графем у написі мають характерні для XIII ст. особливості. Безумовно, написання на боковій викривленій поверхні могло обумовити деформацію знаків, яка лише випадково співпадає з хронологічними ознаками. Однак оскільки для більшості літер ці ознаки узгоджуються, датування напису XIII ст. є досить вірогідним.

Наступне пряслице походить з фондів Новгород-Сіверського історико-культурного заповідника «Слово о полку Ігоревім». Воно також депаспортизоване і, за припущенням співробітників заповідника, належить до матеріалів розкопок А.В. Кузи у 1979–1982 рр. Пряслице біконічної форми, з темного пірофіліту ($d = 3,2$ см; $h = 2$ см; d отвору – $0,9$ см). Надпис міститься на його верхній поверхні і має деякі пошкодження (рис. 6). На бічній стороні пряслиця зображені лінійні знаки (рис. 8).

Рис. 6. Новгород-Сіверське пряслице (фото верхньої площини)

У складі напису можна визначити до 5 кирилических знаків (рис. 7). Першу літеру можна виділити досить впевнено, це – *буки* (*b*). Друга має незавершений вигляд і трактується як *іжеі* (*i*) завдяки правій мачті та обрізку нахилоної риски. Третя літера, судячи з усього, пошкоджена: частина її була збита. Проте завдяки детальному огляду можна відновити загальні контури: чітко виділяється мачта літери та коса риска зі збитою згори частиною, що, ймовірно, була кузовом *р'ці* (*p*). Четверта літера прорізнана досить поверхово, але помітно. Її можна інтерпретувати як *нашь* (*n*). П'ята літера прорізнана добре і її можна інтерпретувати як *аз* (*a*). Відповідно, слово можна прочитати як «*Бірна*», що теоретично є ім'ям власника. Відома значна кількість давньоруських антропонімів з коренем «*Бір*», тому можна припустити подібне [3, с. 39]. В даному випадку, враховуючи закінчення, це могло бути жіноче ім'я. Цікавими є додаткові лінії над літерами (*b*, *n*, *a*), що є досить архаїчною рисою. Графема літери *буки* (*b*) є нетиповою: крім додаткових ліній згори і знизу, сам кузов літери округлий. Слід враховувати, що надпис має значні деформації. Це робить епіграфічний аналіз досить складним та не дозволяє зробити однозначні висновки не тільки щодо його змісту, але й щодо його датування. За графемами літер (*b*, *n*, *a*) пряслице можна віднести до XII – початку XIII ст. Можна зазначити, що в ньому вже проявились характерні риси правопису XIII ст., проте літери писалися по більш старим зразкам.

Цікаво, що по обох боках надпису прорізані

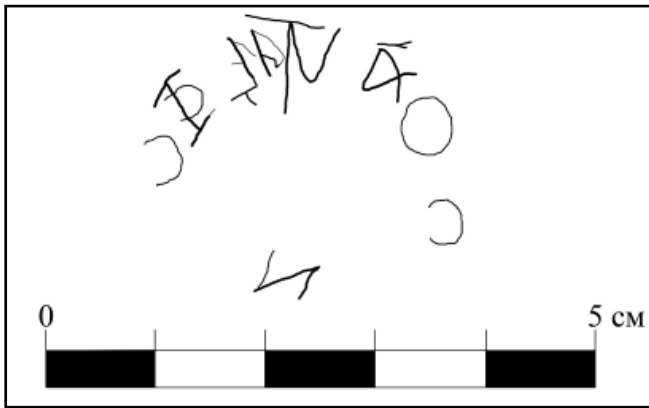

Рис. 7. Прорис надпису на пряслиці з Новгород-Сіверського

Рис. 8. Новгород-Сіверське пряслице (фото бічної сторони)

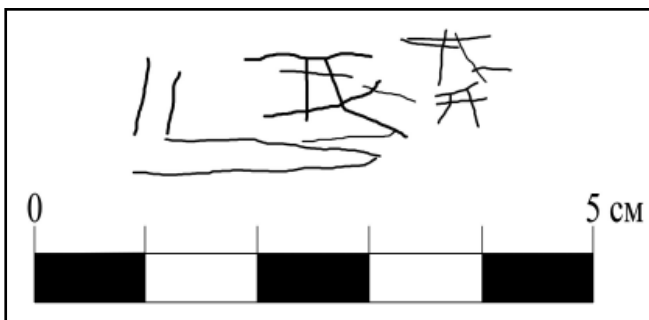

Рис. 9. Прорис графіті на бічній стороні пряслиця з Новгород-Сіверського

кола, які, ймовірно, символічно закривали його чи відігравали роль апотропеїв. Нижче є ще два знака – коло та літероподібний символ. Для них також можна припустити захисне значення. Інший ряд знаків знаходиться на бічній стороні (рис. 9). Серед орнаментального набору ліній тут можна виділити три подібні до літери «П» знаки з додатково прокресленими лініями по середині. Такі сітчасті знаки не є рідкістю – сітчасті орнаменти, чи прямокутники з прокресленими лініями досить часто зустрічаються на гральних бабках (астралах), їх варіації відомі і на пряслицях.

Подібні графіті (хрести, лінійні сітки, літероподібні, окремі літери та орнаменти) зустрічаються набагато частіше за надписи [5, с. 94]. Вважається, що ці знаки наносилися для того, щоб не переплутати пряслиця та веретена під час ігор, танців та ворожіння, якими жінки переривали прядіння. Також відомо, що пряслиця були весільним

подарунком у слов'ян від жениха нареченій [6, с. 231]. Зазвичай подібним графіті дослідники не надають уваги, інтерпретуючи їх як декоративне оздоблення. Однак досить часто повторення деяких сталих комбінацій знаків дає змогу віднести їх до традиційних символів, що відігравали, ймовірно, і магічну функцію. Втім, це питання потребує подальшого дослідження.

Таким чином, згадані написи на пряслицях можна визначити як графіті XII–XIII ст., які констатують тип предмету та визначають ім'я власника. Можна також зауважити, що переважна більшість читабельних надписів, відомих на території Давньої Русі, відноситься саме до цього часу [6, с. 231]. Слід також зауважити, що дані знахідки підтверджують перспективність пошуків нових, невідомих науці написів не тільки «в полі», серед матеріалів новітніх археологічних досліджень, але і в колекціях музейних установ.

Посилання

1. Подлевский С.В. Гребень з руноподібними знаками з розкопок на Чернігівському дитинці // Древности Средне-Западной России и сопредельных территорий. Материалы XXVIII международной студенческой археолого-этнологической конференции. – Брянск: Курсив, 2012. – С. 73–74.
2. Медынцева А.А. Грамотность в Древней Руси (По памятникам эпиграфики X – первой половины XIII века). – М.: Наука, 2000. – 291 с.
3. Веселовский С.Б. Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии. – М.: Наука, 1974. – 382 с.
4. Высоцкий С.А. Средневековые надписи Софии Киевской (по материалам граффити XI – XVII вв.). – К.: Наукова думка, 1976. – 455 с.
5. Подлевский С.В. Давньоруські пряслиця з графіті з території Чернігівського посаду // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи. Матеріали XIII Міжнародної студентської наукової археологічної конференції. – Чернігів, 2014. – С. 94–95.
6. Медынцева А.А. Два пряслица с надписями из Киева // ДНЕССЛОВО. Збірка праць на пошану дійсного члена Національної академії наук України Петра Петровича Толочка з нагоди його 70-річчя. – К.: Корвінпрес, 2008. – С. 228–232.

Подлевский С.В. Новые находки пряслиц с надписями с территории Чернигово-Северщины

Статья посвящена древнерусским пряслицам с кириллическими надписями, которые были найдены за последние годы в составе коллекций музеев Черниговской области.

Ключевые слова: эпиграфика, Древнерусская эпоха, пряслица с надписями.

Podlevsky S.V. New findings of spindle whorls with inscriptions from the territory of Chernihovo - Sivershchyna

This article is devoted to ancient Rus spindle whorls with cyrillic inscriptions that have been found in recent years among collections of museums in Chernihiv region.

Key words: epigraphy, Ancient Rus era, spindle whorls with inscriptions.

22.02.2016 р.